

AZ ELSŐ MAGYAR NYELVŰ SZÍNI ELŐADÁS A FŐVÁROSBAN (1784) ÉS GRÓF WALTRON.

2. Az első magyar színjátszó társaság, mely 1790 október 25-én először adott életjelt magáról az »*Igazházi, egy kegyes jó anya*« előadásával, nem volt egyúttal első közvetítője a színpad deszkáiról a magyar szónak, csupán az első rendszeres társaság, mely — az 1787 évi kísérlet után — nem pusztán műkedvelésből, hanem határozott színjátszói érdekből állott össze. Sok valószínűség szól ugyanis a mellett, hogy az a műkedvelő társaság, mely a színlap adatai szerint szept. 12-én Pesten és 14-én Budán a *Mesterséges ravaszság* cz. darabot adta elő, 1787-ben játszott s így ezé a műkedvelő társaságé volna az érdem, hogy már 3 évvel az első magyar társulat megalakulása előtt mert föllépni egy magyar színdarabban, melyben nem volt szükség női közreműködőkre. De ha a Hadi és más nevezetes történetek 1791 évi (IV. k. 662. l.) adatainak akarunk hinni és föltételezzük, hogy szövegében nincs sajtóhiba, akkor a Mesterséges ravaszság előadása 1785-ben történt volna, tehát 5 évvel az első rendszeres színjáték előtt.

E kétes adatokkal szemben egy biztos adat áll rendelkezésünkre, mely szerint kétségtelenné válik, hogy az első magyar nyelvű színi előadás 1784-ben volt. — Egy 1784-ben nálunk járt utazó könyvében ezeket a sorokat olvassuk: »Am Fusse des Festungstheaters steht noch ein Comoedienhaus. Ich besuchte es, verlies es aber bald wieder, da heute ungarisches Schauspiel war.« Kertbeny hívta föl első ízben a figyelmet erre a német utazóra, Dreyssig Fr. Chr. hallei könyvkereskedőre,¹ de mint Kertbenynek egyéb adatait, úgy ezt is jogos kételkedéssel tekintetem és hitelességét, főleg az évszámot illetőleg, nem tartottam föltétlenül megbízhatónak. Ezúttal azonban kellemes csalódás ért, mert hitelességének támogatására egykorú magyar forrásra találtam és ez minden kétséget kizárólag igazolja, hogy 1784-ben Budán tényleg volt magyar nyelvű színi előadás. A pozsonyi *Magyar Hirmondó* Pestről egy levelet közöl, mely elmondja még az előadás részleteit is. »Örök ditsőségére szolgál — írja — a Budai és Pesti közönségessen játszó Német társaság igazgatóinak, Mayer János és Ditel-

¹ Ungarische Revue 1881. VII—VIII. Heft. 639. l.

mayer Teréziának, hogy ők azt, a *mit még soha a Magyarok közül tselekedni senki sem bátorkodott: véghez vitték. — Ők voltak a leg-elsők, kik a Budai Fő Játsszó helyen ezen folyó Szent-András-Havának 14-dik napján egy nevezetes Katonai szomorú játékot, Magyarúl játszani merészelték* Az előadott darab »Gr. Waltron vagy a Subordinatio« volt, de írója nem, mint a tudósító közli, Müller, hanem Möller Ferd. Henrik, magyarra fordítója pedig Kónyi János, a Siskovits-századnak »Strása Mestere«.¹

A mi magát az előadást illeti, arról (ritka szerencse!) két tudósítás is maradt ránk és azok egybevetéséből való képet alkothatunk az első magyar nyelvű előadás minéműségéről. A *Magyar Hirmondó* tudósítója bevallja az előadás gyöngé voltát, de menteséget lát a kezdet nehézségeiben és a körülményekben. »Hogy éppen tökéletes lett volna a játszás és minden fogyatkozás nélkül, mondani nem lehet. Semmiféle mesterség, semmi tudomány nem lépett soha és egyszeriben tökéletességre. S ott, hol ennyi akadályok tsupordoztak együvé, mint itten, nem kívánhatni azt. Több munka, több gyakorlás kívántatik arra. Elég az, — végzi jóakaró meglegedettséggel — hogy utat nyitottak ez által minékünk, hogy azok az akadályok, mellyek ezen közhaszonra néző igyekezetet meggátolhatnák, ekként nem állanak, s ezen mostan nyíltni kezdett virágokkal, mi is idővel azon gyümölcsöket szedhetjük, mellyekkel más nevezetes nemzetségek régtől fogva nagy gyönyörűséggel élnek.«

Az akkoriban hazánkban járt német utazó kevesebb kímélettel szól az előadásról, s ha tán a jóakaró gyanúja nem is érheti, bizonyos, hogy csak magyarul is tudótól nyerhetett fölvilágosítást s így szavaival az ügy másik felét világítja meg. A pesti tudósító előtt a magyar nyelvi momentum lehetett a fő egy oly korban, midőn II. József nyelvi rendeletei a nemzeti életet gyökereiben akarták megsemmisíteni. Ő hazafias, merész tettet lát az előadásban. A nemzeti szellem megnyilatkozása, idegen, német környezetben előtte lényegesebb a dolog művészi oldalánál. Midőn a nemzeti szellem fölbredésének egyik tényét látja e magyar nyelvű színi előadásban, eszébe se jut annak comicus oldala s egyetlen gáncsa, hogy nem vonja kétségbe az előadás tökéletlen voltát, de ezt is egészen érthetőnek tartja, midőn mi csak a kezdet kezdetén vagyunk. Majd ha mi is »régtől való nagy gyönyörűséggel« folytathatjuk a színi játékokat, mi is oda fogunk jutni, a hova a »más nevezetes nemzetségek« jutottak. E hazafiasságtól sugallt tudósítás mellett a Dreyssig-féle objectív értesítés egy kissé ridegnek fog látszani, de ép úgy hamisítatlannak mondható — más szempontokból — mint amaz. A hallei könyvkereskedő látni, tapasztalatokat gyűjteni akart a magyar fővárosban. Ha talán kísérei, magyarázói

¹ Gróf Waltron, avagy a Subordinatio. Egy szomorú Játék, öt részkebe foglaltatva. Magyarra fordította Kónyi János strása mester. Pesten Perger Ferencz betűivel. 4-r. 117 lap.

tősgyökeres magyar emberek, az ő véleménye is más lesz, de így legalább tudósításából azt fogjuk kiérezni, hogy voltak a magyar fővárosban olyanok is, kikből hiányzott a kellő érzés ahhoz, hogy egy ily merész vállalkozásnak hazafias momentumait is fölfogják és csak azt látták egy ily előadásban, a mi furcsa, a mi boszantó; »Für einen echten Ungarn — írja Dreyssig — soll dies aber eine wahrhafte Comödie sein; denn da viele der Schauspieler garnicht ungarisch sprechen können und doch ihre Rolle herbeten, so sollen sich die grössten Missverständnisse daraus ergeben, welche die Zuschauer im traurigsten Trauerspiel lachen machen« . . .

E tudósításból az tűnik ki, hogy több ily magyar előadás lehetett, s *nem bizonyos*, hogy Dreyssig épen a Waltron-féle előadás elől hátrált meg, bár végre is ez sem lehetetlen. Az ő tudósítása általános jellegű, informatiókan alapuló s mint másodrendű bizonyíték értékes, de megegyezik lényegében a Magyar Hírmondó pesti levelezőjével s így nem minden alap nélkül állíthatjuk, hogy ez első kísérlet nem úgy ütött ki, mint hazafias szempontból kívánatos lett volna. A főszereplők német színészek lehettek és tán a megdicsért Mayer igazgató adhatta gróf Waltront, Dietelmayer Terézia pedig Waltron nejét.

Mennyi része volt Gyarmathynak és ifj. Rádaynak ezen előadások szervezésében s vajjon mennyiben volt ép e tökéletlen előadások hatása befolyással tán arra, hogy egy műkedvelő magyar társaság szerveztessék, vagy tán épen ezen 1784-ik évi előadások voltak első szárnypróbálgatásai a magyar műkedvelőknek, egykorú színlapok híjában, ezt ma már nehéz volna eldönteni! Csupán az tény, hogy Ráday tényleg akart 1784-ben magyar színjátszó társaságot szervezni. Ide utal legalább Kazinczy Ferencz 1790 nov. 2-áról Arankához intézett levelének azon helye, melyben a »garabontzaskodó lelkű« Harsányiról szólván, megjegyzi: »ő miatta szakadt félbe az ifjú B. Ráday által *ez előtt 6 esztendővel* öszvegyűjtött Magyar Játszók Társasága is.« Bacsányinak Jankovich Miklóshoz írott egyik újabbkori leveléből (1837 szept. 18.) megtudjuk, hogy ő tevékeny részt vett a Ráday által öszzetoborzott »Magyar játszók társaságá«-ban s Voltaire Mahometjét előadatta a »kis játékszínben, az ottani magyar publikumnak nem kevés öröme.«²

Volt-e szerepe a Magyar játszók társaságának Waltron előadásában, nem tudjuk. Nem lehetetlen, mert abban csak egy női szerep fordult elő és ennek előadója Dietelmayer Terézia lehetett. Az se lehetetlen, hogy ez a Waltron-előadás a német színészek kedveskedése volt, kik nem egy ízben akarták ilyen módon a közönség fogyatékos pártolót kedvét fölvilanyozni, és az 1784-iki bérlő már tényleg 1785-ben Schikaneder Emanuelnek ad helyet. Az bizo-

¹ Kazinczy F. levelezései. Budapest, 1891. II. k. 120 és 563. 1.

² V. ö. Bacsányi János. Irtta Szinnyi Ferencz. Különlenyomat. Budapest 1898. 6—7. lap.

nyos, hogy a magyar társaság 1785 után fölbomlott. Hogyan, mikép? Tán csakugyan a »garabontzás lelkű« Bacsányi miatt, vagy más egyéb okokból is, ezt aligha foghatjuk ma már tisztába hozni.

Adatainkból két dolog azonban kétségtelen:

1. hogy az első magyar nyelvű színi előadás Budán, 1784 október 14-én, a hajóhíd melletti ideiglenes színházban volt;

2. hogy az első magyar színdarab címe: *Waltron* vagy a Subordináció.

A Minna von Barnhelm főmotívumai alapján hatalmas fejlődésnek induló német katonai drámáknak (a magyar színpadokon »Tábori nagy katonai játékok«) egyik legnépszerűbb darabja volt *Waltron*, mely tekintve azt, hogy először Prágában 1776 január 25-én került színre, Kónyi Jánosnak 1782-ben készült fordítása után aránylag rövid idő múlva lett a magyar közönség előtt is a színpadról ismeretessé. Népszerűsége se odakint, se nálunk nem csökkent. Birch-Pfeifer Sarolta új átdolgozásra is érdemesnek tartotta, nálunk pedig vidéki színigazgatók a darabban kínálkozó spektákulumok segítségével igyekeztek a nyári közönség lankadó kedvét fokozni.

Waltron meséje drámáilag teljesen értéktelen. Érdeket a pathetikus főhős mellett csak a látványosság kölcsönöz neki. Maga *Waltron* színpadiasan jól festő eszményképe a katonának, mint a ki az ellenséggel szemben oroszlán, a szolgálatban Argus s a társaságban érzelmes férfit.¹ A drámai indítékot a darabban az alkotja, hogy gr. *Waltron*, *Hembrock* nővérenek kezét nyeri el, osztálytársát és egyúttal generálisát, *Hochenthal* pedig kikosarazzák. Ez a körülmény magyarázza egyedül *Hochenthal* túlságos szigorát *Waltron* irányában. Ugyanis W. századától az elmúlt éjjel két katona szökött meg. Obestere magához rendeli W.-t s túlságos szigorral megleczkézteti e mulasztásáért. W. okul a tisztársak dobzódásait hozza föl. Szó szót ér s midőn W. elég oktalan, hogy kardot rántson fölfebbvalója ellen, az elveszi tőle fegyverét s az őrségre kísérteti. Cselekmény tulajdonképen csak ebben az első felvonásban van, a mi ezután következik a többi háromban, az az érzelmesnek és a színpadilag katonásnak szívet facsaró és szemet ingerlő közönséges csinálmánya.

W.-ra csak halál várhat, mert az alárendeltség oly föltűnő megsértése a legszigorúbb büntetést hívja ki békés időben is, háborús időben meg éppen a legrövidebb elbánást követeli meg. W.-nak katonai érdemei kiválóak. Csak nemrég történt, hogy bravuros közbelépésével az ifju herceget mentette ki az ellenség körmei közül. A mérleg serpenyőiben tehát egy még meg nem kapott jutalom s egy még meg nem kapott halálbüntetés himbálódznak.

¹ V. ö. Das deutsche Soldatenstück des XVIII-ten Jahrhunderts seit Lessings *Minna v. Barnhelm* von Karl Hugo von Hockmayer. Weimar 1898. főleg 29 és köv. 1.

A második felvonás az elkövetett bűnnel nincs kapcsolatban, mert W. felesége azért látogat el a táborba, hogy férjét bravuros tettéért keblére ölelhesse. Itt értesül férje bűnéről. Elrohan, hogy fölkeresse. A harmadik felvonás kimondja W. fölött a halálos ítéletet. A feleség ismét elrohan, hogy kegyelmet eszközöljön ki a férje számára. Szerencsére W.-nak egy más jóakarója is van a hadtestnél: gr. Kronenberg hadnagy, ki főlebbvalójának egy elnéző bánásaért (I. felv. VI—VII. jel.) határtalan tisztelője. Ez lóra kap, hogy az ifju herczeg szívét lágyítsa meg. Az utolsó felvonásban már minden előkészület megtörtént a fejbölvéshez. A feleség is visszajött az elutasító válaszszal. Vége tehát mindennek. Még csak néhány percz van hátra. Ekkor egyszerre a főbelövetésre kirendelt katonák tagadják meg az engedelmességet. Nem akarják szeretett parancsnokuk életét kioltani, mire W. maga veszi át a kommandót — midőn az utolsó perczben megérkezik a hálás ifju herczeg, hogy életét mentse meg az ő élete megmentőjének. Még csak egy van hátra: kegyelmet kérni a renitens katonák számára, W. ezt magára vállalja s a sok-sok izgalom után a közönség nyugodtan távozhatik, mert ezeknek is megkegyelmez az ifju herczeg.

Ha drámaírónk oly módon szövi be Hochenthal alakját a meséjébe, hogy ő sértett hiúságból nyiltan erőltetné a törvény szigorát a katonai érdemekben gazdag Waltronnal szemben, ezzel drámaibbá tette volna cselekményét. E nélkül alig több a »Dienstreglement« egyik fejezetének színpadiasan hamis magyarázatánál, édeskés és siralmas helyzetek föltalálásánál, ellágyulásra és hetvenkedésre, hőskérkedésre és kicsinyeskedésre egyforma hajlammal bíró katonákkal. Ha az emberi érzés diadalt ülné egy embertelen törvény gyilkos betűjén; ha erkölcsi tanulságképen azt lehetne levonni, hogy az e fajtájú törvény gyakran a legérdemesebbet sújtja s a büntetésre igazán (tán nem betűszerűleg) méltót pedig futni hagyja s ez okból annak megváltoztatása emberbaráti kötelesség, úgy Waltron bizonyára nem külső, hanem drámai helyzetei révén vált volna a kor egyik hatásos darabjává — nem a színpadiason díszített tábori kép, hanem az ennek keretén belül lefolyó drámai cselekmény ragadta volna el hallgatóit.

Kónyi János fordítása, mindamellott hogy nem mondható irodalmi nagyobb érdemű munkának, mégis javára vált a magyar színpad műsorának s így kortörténeti jelentőségét nem lehet kicsinyelni. Mindjárt megjelenése évében a Magyar Hírmondó¹ meglehetősen terjedelmes bírálatot közölt róla s ezzel is azt igazolja, hogy abban a korban kiváló figyelemreméltó munkának tekintették. »Kónyi Strása-Mester úrnak fordításai és maga dolgozott magyar munkái — írja az idézett újság — már több esztendőktől fogva esméretesek a Magyar közönségnél. Az mostan elő-jelentett szomorú

¹ 1782. év 264—6. lap.

Mese-játék, Német nyelvű, mellyen is eredeti szerint írva vagy, sok ízben, sok helyeken játszott s mindenek előtt kedvet talált. Nem szükség tehát egyebet felőle mondanom, hanem, hogy megnevezett Strása-Mester Uramnak ezen fordítása szintén olyan jó és közönségesen érthető Magyarsággal vagy készítve, mint előbbi írásai.« Áttér aztán egy pár helytelen kifejezésének bírálására, melyekre nézve óhajtaná, »hogy a Fordítók mindenkor elméjekben tartanának.« Miután rámutat egy pár magyartalan kifejezésére, érdekes megjegyzést tesz az idegen szók használatának káros voltáról is. »Más óhajtasomat, — írja — hogy idegen szókat, a melyeket a magyarnak nehéz kimondani, ha szinte köz-beszédben élnek is vélek, írásbann távoztatni, *s a mit lehet tulajdon Magyar szókkal magyarázni igyekezzünk. Máskülönből óhatatlan lésszen nyelvünknek másokkal való elegyedése és végső romlása.* Ez előttem lévő fordításbann ugyan sok Német szók vagynak, melyeket Magyarul is ki lehetett volna tenni.« De midőn mindezeket elmondja, záradékul bírálatát mégis dicsérettel végzi. Ezt a záradékot is közöljük már annak támogatására is, hogy bírálónk mondatszerkezetének magyarosságát se vehette volna Kónyi mintaképül. »Ezen két dolgot nem olly véggel hoztam-elő, mintha Kónyi Uram ditséretes munkáját gyalázni akarnám, (melly is távol legyen tőlem!), hanem leg-inkább azért, hogy azokra nézve magamat mentegetném, a midőn azokat követném, némelyek előtt szokatlan dolgot láttatom tselekedni« . . .

Waltron több mint egy fél századon át ott volt a magyar színészet műsorán. Midőn 1799 október 5-én Debreczenben előadták, a színlap így hirdette mint »Egy itten még egészen újj (!) és mindenütt nagy meg-elégedéssel fogadtatott Vitézi Játékot.« Három nap mulva, (a mi egyike volt a legszokatlanabb eseteknek) újra színre került s a színlap ezt a körülményt így igazolta: »Ezen Vitézi Játék, mely már egyszer Erdemes Nézőinknek megalégedését megnyerte, *mai napon sokaknak kívánságára* másodszer Játzottatik.«¹ A kolozsvári előadások színlapjai közül csak kettőt ismerünk (1804 április 19-éről az egyiket, 1809 április 26-áról a másikat), de miután az elsőt nincs jelezve, hogy először adják, elhihető, hogy Kolozsvárott is már a XVIII-ik század végén adták.² A maros-vásárhelyi előadás jelentőségét (1806 junius 28-án) az »Abonnement Suspendu« jelzi.³

A magyarországi Waltron-előadások közül mindenesetre az a legérdekesebb, melyet a »Tek. Fejér Vármegyei Nemesség gyá-

¹ Főbb szereplői voltak a Herczeg: Ernyi; gr. Bemrock: Kontz; gró Waltron: Kotsi; gr. Waltronné: Kotsiné; Vinter kapitány: Sáska; gr. Kronenburg: Láng.

² Waltront mind a két ízben Kotsi adja; W.-nét Lángné (1804) és Simon Borbála (1806); B. Helsingert mind a két ízben Jantsó; gr. Bemrockot pedig Sáska János.

³ A főbb szerepekben mint Kolozsvárt 1806-ban.

molítása alatt lévő derék Magyar Társaság« rendezett 1819 augusztus 15-én »a Mohai Savanyú viz mellett levő térségen, szabad ég alatt.«

A Magyar Kurirnak és a Hazai és Külföldi Tudósításoknak egymással szószerint megegyező tudósításai szerint »minden készülék a rendtartás végett megtétettek: az előadás pedig pontosan, jól és olly pompásan ment véghez, hogy a Katonaság részt vevő Kompaniája, hat tellyes-lövéseket tenne, *az ágyúk pedig hatvan lövéseket (!)* és végre a vár megvétele s annak elézése a legszebb tűzijátékkal vetekednék. (!!!) A jó igyekezetet a szomszéd Nemes-ségnek számos megjelenése tisztelte meg s a Katona Fő Tiszteknek különös helybenhagyása, úgy az egész Publicumnak tellyes meglelézése.«¹

Gróf Waltron tehát nemcsak azért válik jelentőssé, mert az első magyar nyelven előadott színdarab volt a magyar fővárosban 1784-ben, hanem azért is, mert az első magyar színdarab, melyet szabad ég alatt, realistikus hűséggel, igazi ágyúdörgés és puskaropogás közt játszottak el a magyar színészek. A sorkatonaság szereplése a színdarabban érdekes világot vet, a katonai és polgári osztály közt akkor fönnállott szíves viszonyra. Jellemző ellentétül hozhatjuk föl, hogy midőn nem egészen két évtized múlva (1834) a budai Várszínházban megtartott »Muzsikai Akadémia« alkalmával a katonai zenekarnak is szerepelni kellett volna, ezt a katonai hatóság csak úgy engedélyezte, hogy a zenekar — a leeresztett függöny mögött játszóék! . . .

Hogy minő körülmények közt ment végbe az előttünk ismert legutolsó Waltron-előadás a kolozsvári első Arenában, 1840 szeptember 20-án, erre nézve olvasóinkat Déryné naplójára utasítjuk, hol egész körülményességgel van elmondva az egész készülék és annak furcsa vége.²

BAYER JÓZSEF.

¹ M. K. 1819. II. 128. 1. — H. és K. T. 1819. II. 14. sz. 105. lap. Hogy ez egyebütt se volt máskép, bizonyítja az 1787-ik évi bécsi Waltron-előadásnak színlapja, mely következő látnivalók reményével kecsegtette előre is a közönséget. 1. Wird vor Anfang des Stückes durch das ganze Lager Reveille geschlagen. Die Offiziere kommen zum frühstück. 2. Die Gräfinn von Waltron, die in einem wirklichen Postzug ihren Gemahl zu überraschen kommt. 3. Das Standrecht. 4. Rückt das Exekutionscommando zu Pferd aus und formirt den Kreiss. 5. Leutnant Kronenberg, der zu Pferd den Pardon bringt. 6. In Begleitung einiger Kavaleristen der Prinz in vollen Carriere in Augenblick, da Waltron Sterben soll, zu Rettung herzuëilend. Und dann der anrückende feind, das Bataillon Quarré-Feuer, das Granadenwerfen der Grenadirs, das Kanoniren inzwischen, erregen gewiss die grösste Täuschung und rühren mit Macht an das Herz jedes empfindsamen zuschauers.« (Közölve Emanuel Sczikkaneder. Von dr. Egon von Komorzynski. Berlin, 1901. 15—16. lap.)

² Déryné Naplója III-ik kötet X-ik fejezet 427 és köv. 1.